

Södertörns högskola | Institutionen för kultur och lärande

Självständigt arbete i förskoledidaktik 15 hp | Utbildningsvetenskap
avancerad nivå | Höstterminen 2014

Förskolläraryrket med interkulturell profil 210hp

Synliggörande eller utpekande?

– En studie om heteronormens roll i förskolan.

Av: Camilla Björnberg & Lovisa Vestlund

Handledare: Soyheyla Yazdanpanah

Abstract:**Title:** To illuminate or denounce?**Authors:** Camilla Björnberg & Lovisa Vestlund**Mentor:** Soyheyla Yazdanpanah**Term:** Autumn 2014

This paper describes a qualitative study of preschool teachers' beliefs about heteronormativity and its role in preschool. The purpose of this study was to examine preschool teachers' ideas and beliefs about heteronormativity and the ways in which it manifests itself in preschool, and to investigate how they perceive the possibility and the need to work on issues related to heteronormativity in preschool. The study is qualitative and is conducted through interviews with preschool teachers, and analysis of information letters from preschools sent to parents. The analysis of the letters was intended to critically examine how words and language could be linked to the heteronormative and also to determine which subjects were conveyed in these everyday texts. The study is based on queer theory and social constructivism. The results show that in the matter of the heterosexual norm is often a conflict between the fear of stigmatization and the risk of obscuring the norm accents. Much also indicate that a lot is very situation-bound in preschool and that talks about heteronormativity is not addressed until the norm is clearly broken by the presence of same-sex parents.

Förord

Vi vill här passa på att tacka några personer som har varit ett fantastiskt stöd samt gjort denna studie möjlig att genomföra. Vi vill först och främst tacka de forskollärare som tog av sin dyrbara tid för att delta i intervjuerna och bidra med material. Tack till vår fantastiska handledare Soheyla Yazdanpanah för det enorma stödet och den ovärderliga kunskapen hon har delat med sig av. Tack till Robin och Walther för tålamod och uppmuntran och slutligen ett särskilt tack till Lilian för hennes hjälp och engagemang.

Innehåll

1. Inledning & Bakgrund	1
2. Syfte & Frågeställning	2
3. Tidigare forskning.....	3
3.1 Normerande förväntningar	3
3.2 Den heteronormativa förskolan - problematikens olika dimensioner	4
3.3 En pedagogik utanför heteronormen.....	5
3.3.1 Språkets roll i konstruktionen av heteronormen	5
3.3.2 Pedagogernas medvetenhet och attityd	6
4. Teoretisk utgångspunkt	8
4.1 Queerteori	8
4.2 Socialkonstruktivism.....	9
5. Metod och material	11
5.1 Analytiskt ramverk.....	11
5.2 Kvalitativa intervjuer	11
5.3 Urval av intervjupersoner.....	13
5.4 Genomförande av intervjuer	14
5.5 Textanalys	15
5.6 Analys av informationsbrev	16
5.7 Våra roller i examensarbetet	17
5.8 Validitet.....	17
5.9 Reliabilitet.....	18
5.10 Etiskt ställningstagande	18
6. Resultat & Analys	20
6.1 Intervjuer.....	20
6.1.1 Förskollärare A	20
6.1.2 Förskollärare B.....	22
6.1.3 Förskollärare C.....	24
6.1.4 Förskollärare D	26
6.2 Heteronormen som begrepp – Kärnfamilj och makt.....	28
6.3 Förändringar i arbetssätt – Från namnskyltar till kritiskt tänkande	29
6.4 Kritiskt arbete mot heteronormen - Synliggörande eller utpekande?	31
6.5 Synliga & osynliga problem	32

6.6 Behovet av utbildning	33
6.7 Den situationsbundna förskolan.....	33
6.8 Informationsbrev	35
7. Slutdiskussion	37
8. Förslag på vidare forskning	41
Bilagor	45
Bilaga 1: Mail till Förskolechefer	45
Bilaga 2: Mail till förskollärare.....	47
Bilaga 3: Intervjufrågor.....	49

1. Inledning & Bakgrund

Vårt samhälle är uppbyggt kring normer gällande hur vi ska leva och bete oss, något som kan ses som en nödvändighet för just ett fungerande samhälle. Många av dessa normer har vi aktivt kommit överens om genom lagar och regler medan andra mer oreflekterat fått ta plats och har blivit en del av vår vardag. Detta kanske inte är ett problem i sig, dock uppstår det problem när dessa normer blir orsak till diskriminering. Denna studie kretsar kring en norm som ofta klassas som en av de mest överhängande och djupt befästa i vårt samhälle, nämligen heteronormen (Forum för levande historia och RFSL Ungdom 2011). I läroplanen för förskolan står det skrivet att förskolan ska sträva efter att varje barn ska utveckla:

“... förståelse för att alla människor har lika värde oberoende av social bakgrund och oavsett kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionsnedsättning” (Lpfö 98 rev. 10, s.7)

Trots detta påbud visar Sahlströms (2006) studie kring lärares kunskapsbehov inom områdena sexuell läggning och homofobi att förskollärarna i enkätundersökningen väldigt sällan tar upp frågor som rör sexuell läggning samt att de var den lärargrupp som i minst utsträckning (under 50 %) alls var intresserade av material som kunde underlätta ett sådant arbete. Under vår utbildning har vi även fått intrycket av att sexualitet är ett känsligt ämne i förskolans värld eftersom det ofta kopplas samman med sex. Denna studie syftar till att undersöka hur förskollärare uttrycker sig kring att arbeta normkritiskt kring heteronormen samt vilket utrymme sådant arbete får ta i informationsbrev till föräldrar. Värdet av detta ser vi i att anledningarna till varför ett kritiskt arbete kring heteronormen tycks vara så ovanligt måste uppmärksammas. Detta så att det kan vägleda i vad som behövs för att vi ska kunna utföra ett arbete som inkluderar olikheter istället för att diskriminera dem i enlighet med vårt demokratiska uppdrag.

2. Syfte & Frågeställning

Syftet med denna uppsats är att undersöka förskollärares idéer och föreställningar om heteronormen och på vilka sätt den tar sig uttryck i förskolan, samt undersöka hur de upplever möjligheten och behovet att arbeta med frågor som rör heteronormen i förskolan. Detta ämnar vi att undersöka dels genom kvalitativa intervjuer av fyra förskollärare från fyra olika förskolor och dels genom att analysera elva informationsbrev från förskolorna som skickats till föräldrar. Analysen av breven syftar dels till att kritiskt undersöka hur formuleringar och ordval kan kopplas till det heteronormativa och dels till att se vad som får utrymme och lyfts i dessa vardagliga texter. Utifrån detta syfte har vi formulerat följande frågeställningar:

- **Vad har förskollärarna för idé/föreställning om heteronormen?**
- **Hur känner förskollärarna inför att arbeta med frågor som rör heteronormen i förskolan?**
- **Vad uttrycker förskollärarna om hur de arbetar kring heteronormen i förskolan?**
- **Vilket förhållningssätt kring normer och värden återspeglas i val av ord och ämnen i informationsbreven?**

3. Tidigare forskning

3.1 Normerande förväntningar

I Martinsson & Reimers (2014) verk *Skola i normer* granskas hur normer i samhället upprepas och utmanas inom utbildning och i värdegrundsarbetet. Författarna menar att vad som anses vara normalt i ett sammanhang definieras som en norm, motsatsen till normen kategoriseras som avvikande. Det finns alltså föreställningar i samhället eller varje grupp av människor om vad som är normalt och vad som inte är det. Man kan enligt författarna se normer som oskrivna regler som är socialt skapat, de finns i vårt språk och i våra handlingar. Vad som blir avvikande och onormalt är det som inte passar in i normen och därför skiljs ut. I sin studie om normer kring kön på förskolan, visar Hellman (2010) att normerna som handlar om skönhet ofta kopplades till flickorna. Anledningen till detta är att pojkarna enligt Hellman ofta gick undan, så att inte de andra barnen kunde se dem när de använde kläder som ansågs vara stereotypa flickkläder. Det är alltså ”normalt” att flickorna leker öppet med kläderna medan pojkarna blir förlöjligade och därför väljer att leka mer avskilt med dessa. I studien visar det sig att pojkarna som bröt mot normen och provade en klänning på en mer öppen plats, i mycket högre grad än flickor utsätts för förlöjliganden. I detta exempel förstärks normen kring hur pojkar respektive flickor förväntas uppträda på grund av reaktionerna från andra, vilket resulterar i att pojkarna fortsätter leka med de könsstereotypa kläderna på en mer avskilt plats för att slippa utpekanden och därmed osynliggörs. I en utredning om jämställdhetsarbete i förskolan av Delegationen för jämställdhet i förskolan (SOU 2006:75) beskriver de tillsatta experterna på samma vis hur det är vanligt att könsöverskridande beteende skapar oro hos föräldrar över att feminint beteende hos deras söner ska ”göra” dem homosexuella. Någon oro för att detsamma skulle ske ifall flickor använder sig av maskulint betingade attribut tycktes däremot inte vara lika överhängande (s.69-70).

Författarna till utredningen presenterar dock i sitt delbetänkande (2004:115 s.56) att oro över saker som att förlora sin ”prinsessa” finns, menas det vara ett exempel på hur det maskulina klassas högre än det feminina. På liknande sätt förklarar Dolk att barn ofta inte tillåts ”göra kön” på ett fritt sätt, och ifall de inte följer ”spelreglerna” så orsakar det lätt att det leder till ett ifrågasättande av den förväntade heterosexualiteten. Med detta menar Dolk att ifall exempelvis en pojke inte uppfyller de förväntningar vuxna har på ett ”pojktigt” beteende så antas det ofta att han inte heller kan uppfylla heteronormen, eftersom han inte är en ”riktig” pojke (Dolk i Lenz

Taguchi, Bodén och Ohrlander 2013 s. 50). I detta kan vi se hur heteronormen är starkt kopplad till kön och de förväntningar vi har på oss beroende på vilket kön vi bedöms tillhöra.

3.2 Den heteronormativa förskolan - problematikens olika dimensioner

Delegationen för jämställdhet (SOU 2006:75) har i sitt slutbetänkande poängterat att heteronormen är en oskiljaktig del av genusordningen och därmed en nödvändig aspekt av arbetet för jämställdhet. De menar att heteronormen kränker personer med andra sexualiteter än den heterosexuella genom att de klassas som något onormalt, samtidigt som den skapar förväntningar på att både barn och vuxna ska attraheras av det motsatta könet, något som spelar in i barnens identitetsskapande. Just de vardagliga kränkningarna menar författarna att är svårare att få grepp om då de är en etablerad och ofta ofreflekterad del av hur vi talar och beter oss. I förskolan kan detta ta sig på många vis, exempelvis genom att de sånger och böcker vi använder i verksamheten oftast tar upp exempel på tvåkönade förhållanden eller att den enda familjekonstellation som presenteras är mamma, pappa och barn. (SOU, 2006:75, s.159-162)

Författarna till rapporten uttrycker att ett vanligt argument för att inte ta upp frågor som rör exempelvis olika sexuella läggningar i förskolan är att pedagogerna vill behandla alla lika och på så vis inte peka ut någon särskild, ett argument som kan kännas igen från samtal om andra ämnen såsom etniskt ursprung. Problemet med detta enligt dem är att eftersom vi har en rådande heteronorm så blir ändå det heterosexuella och normenliga synligt i vardagen i alla fall, medan det avvikande såsom homo- och bisexualitet osynligt. För att öka förståelsen kring olika sexualiteter och medvetenheten om hur familjer kan se olika ut måste därför frågan tas upp och olikheterna synliggöras för att få chans att ta samma plats och utrymme och på så vis samma rättigheter. Detta blir också en del i arbetet med att vidga normen för barnen själva, så att de får chansen att slippa förväntningarna på att de ska vara heterosexuella. Samtidigt kan de också få en ökad förståelse för hur familjer kan se olika ut, det kan ses som sannolikt att det är svårt att ha förståelse för något som en inte känner till (SOU, 2006, s.159-163).

I Sverige är det förbjudet sedan 1999 att diskriminera någon på grund av könsöverskridande identitet, samt sexuell läggning (Martinsson & Reimers 2014). I förskolans styrdokument finns riktlinjer som skapar regler även på förskolan mot att använda kränkande ord, samt uppmuntrar ett arbete kring människors lika värde. Martinsson och Reimers menar att när ett barn överträder denna regel och förskolläraren reagerar genom att uppmärksamma detta, är det i enlighet med förskollärarens uppdrag och vad som alltså förväntas av pedagogen. Problematiken blir dock enligt författarna, att läromedel vissa gånger beskriver sexualiteter utanför heteronormen som exempel på ovanligheter. Det kan leda till att människor kategoriseras, och därmed riskerar att bli behandlade som avvikande. Därmed kan, enligt Martinsson och Reimers, det som pedagogerna försöker förmedla kring allas lika värde, omvandlas till att lära barnen att de finns människor som är avvikande, och därmed förstärka t.ex. Heteronormen.

3.3 En pedagogik utanför heteronormen

3.3.1 Språkets roll i konstruktionen av heteronormen

Ifall en heteronormativ pedagogik och förskola inte är något vi vill arbeta för så blir den naturliga frågan; vad är alternativet? Enligt Davies (2003) bör ett barn lära sig att tänka och tala med hjälp av ett etablerat språk för att på så vis bli accepterad av samhället som barnet lever i. Barn upptäcker rådande normer och lär sig att uttrycka sig kring dem med hjälp av sin omgivning. Det är därför viktigt att pedagogerna på förskolan stöttar barnen att utveckla sitt språk och därmed tänkande, om de uttrycker sig på ett sätt som kan bidra till upprätthållande av oönskade värderingar och normer. Detta menar författaren bidrar till att barnen lär sig att sortera bort vissa perspektiv på världen. Exempelvis kan barns och förskollärares sätt att uttala sig om pojkigt och flickigt, eller hur man talar om förhållanden i vidare sammanhang än det heteronormativa påverka vilka värderingar och normer som etableras. Med hjälp av språket kan normer som överskrids uppmärksammas, ett exempel från förskolan är begreppet ”bebis”, vilket i vissa fall används för att förklara när flickor och pojkars handlingar inte lever upp till normen som råder i barngruppen. På samma vis kan ord som “böjigt” och “fjolligt” ifall ett beteende inte lever upp till den maskulina normen (Lundin 2013 s. 32).

Lundgren (i Martinsson & Reimers 2014) beskriver ett exempel där en föreläsare talar om frågor gällande homosexualitet, föreläsaren förstärkte heteronormen genom att tala om homosexuella personer som en avvikande grupp trots att syftet var det motsatta. Föreläsaren talade om "de" homosexuella vilket författaren förklarar leder till exkludering, då de personer som befinner sig i föreläsningssalen förväntas leva i enlighet med heteronormen (s. 60). Det är tydligt återkommande i Martinsson och Reimers (2014) studie att det är vanligt att tala om "vi" och "dem" när heteronormen diskuteras. Författarna pekar även på att en heterosexuell identitet sällan behöver förklaras för omgivningen jämfört med en person som har en homosexuell identitet. Detta kan, enligt Martinsson och Reimers, leda till att personer som inte lever i enlighet med heteronormen är mer medvetna om hur personer talar om sin sexualitet.

3.3.2 Pedagogernas medvetenhet och attityd

I den kvantitativa studien *En utmaning för heteronormen: – lärares kunskapsbehov och ansvar inom områdena sexuell läggning och homofobi* (Sahlström 2006) svarade ca 1400 lärare från förskola till gymnasium på enkätfrågor gällande sexuell läggning och homofobi på arbetsplatsen. På frågan om i hur stor utsträckning respondenterna upplevde att deras yrkesutbildning hade förberett dem för att hantera frågor gällande sexuell läggning i deras arbete så svarade 95 % av de tillfrågade i förskolan Liten/Mycket liten (s. 11). I och med detta var förskollärarna de som i högst grad uttryckte att de inte fått någon utbildning i frågan. Detta kan förstås inte direkt översättas till att dagens utbildningar till 95 % inte berör frågan eftersom det är sannolikt att de som besvarat enkäten har utbildat sig under vitt skilda årtal. När studien genomfördes föreföll det dock enligt Sahlström att lärarutbildningar runt om i landet börjat ta fler initiativ såsom kurser och temadagar som berörde sexuell läggning, heteronormativitet och homofobi, dock har studien några år på nacken och vi kan inte direkt dra några slutsatser över hur läget ser ut nu utifrån detta. 99 % av de tillfrågade förskollärarna uttryckte också att de i liten eller mycket liten utsträckning fått kompetensutbildning kring homofobi och sexuell läggning under deras yrkesverksamma liv (s.13).

På frågan om huruvida lärarna tar upp frågor som berör sexuell läggning i undervisningssituationer, svarade 97 procent av förskollärarna “Enstaka gång (39 %) eller “Aldrig” (58 %) vilket var markant högre än i de andra yrkeskategorierna (s. 14). Sahlström menar sig här se ett samband i att de som i lägre grad upplever sig ha fått kunskap i frågan i sin tur också i lägre grad tar upp den i undervisningssituationer. Författaren gör dock också en poäng av att det inte är osannolikt att respondenterna inte räknar in de gånger de talar om saker som härrör normen, det heterosexuella, som att de tar upp sexuella läggningar, just för att det är normen och passerar obemärkt förbi.

Gällande frågan ifall de var intresserade av material som skulle underlätta att ta upp frågor rörande sexuell läggning och homofobi så svarade 57 procent av förskollärarna “Nej” respektive 43 procent “Ja”, vilket innebar att det var den yrkesgrupp i undersökningen som visade lägst intresse. Sahlström (2006) sammanfattar delar av sitt resultat i att bland andra förskollärare befinner sig i ett stort behov av kunskap om hur man inom förskoleverksamheten kan arbeta med de områden studien berör. Gällande önskat material så tog förskollärarna upp bland annat sagoböcker som kunde ta upp barns frågor och tankar kring allas lika värde.

4. Teoretisk utgångspunkt

4.1 Queerteori

Queerteori är en teoretisk inriktning som ifrågasätter och problematiserar indelningen av kvinnor och män och de förväntningar som ställs på kategorierna, samt antagandet om ett naturligt samband mellan biologisk kropp, sexuell identitet och könsidentitet (Hellman 2010, s.38). En *norm* som ifrågasätts starkt inom queerteorin är bland annat den heterosexuella normen (Dolk i Lenz Taguchi, Bodén och Ohrlander 2013 48-59). Dolk menar att de förväntningar vi har på pojkar och flickor och deras beteende är starkt kopplade till en antagen heterosexualitet. Som nämnades tidigare menar författaren att ett brott mot det förväntade beteendet hos exempelvis pojkar hastigt antas innebära att barnet också bryter mot heteronormen, att dessa aspekter, brott mot könsnormer och homosexualitet, går hand i hand. På grund av dessa förväntade indelningar mellan män och kvinnor så ser queerteorin ett behov av att vi inte ska låsa oss till enbart dessa kategorier, eftersom synen på män och kvinnor som homogena och motsatta grupper enbart är *språkligt* och *socialt konstruerad*. Just eftersom förväntningar och köns kategoriseringar är språkligt grundade så blir också språket ett verktyg för att arbeta med hjälp av queerteori mot heteronormen (Lenz Taguchi i Lenz Taguchi, Bodén och Ohrlander 2013 s. 171-190).

Oavsett vilket samhälle man lever i så är man medskapare till normer eftersom de ständigt förändras. Normer möjliggör handlande då människor kan förhålla sig till normer i vissa situationer för att förstå andra och är begränsande på så sätt att ett avvikande ifrån en norm kan ses som otänkbart, möjligtvis på grund av sin omgivning. Ett exempel på en sådan norm kan vara heteronormen (Martinsson & Reimers 2014). Så som det uttrycks i metodmaterialet BRYT! så innebär heteronormen att personer måste vara antingen man eller kvinna samt att dessa två kategorier förväntas vara olika och samtidigt attraheras av varandra. Metodmaterialet poängterar också hur heteronormen hänger samman med andra normer rörande exempelvis hudfärg, härkomst, funktionsförmåga, etc. (Forum för levande historia och RFSL Ungdom 2011). Det poängteras både i BRYT! samt i *Skola i normer* hur personer förutsätts vara heterosexuella tills något annat har uttalats, alltså att det är normen som ses som självklar. Detta medför en *maktskillnad* mellan de som uppfyller normen och de som inte gör det, då det avvikande oftare

tas upp för diskussion i olika sammanhang. Exempelvis tas det i BRYT! upp att det är sällan heterosexuellas lämplighet som föräldrar diskuteras med grund i deras sexuella läggning medan det ofta diskuteras på så sätt när det gäller samkönade par. Detta är alltså något som sker på *strukturell* nivå vilket innebär att personer som uppfattas bryta mot normen systematiskt diskrimineras då vårt samhälle är uppbyggt kring en antagen heterosexualitet. En anfallsvinkel på problemet i pedagogikens värld är att dekonstruera de förställningar och idéer genom vilka vi tar för givet att kön är två motsatta och homogena grupper som dras till varandra. Detta genom att identifiera hur vi reproducerar denna maktförskjutning detta i vad vi säger och gör för att på så vis kunna ändra på det (Lenz Taguchi i Lenz Taguchi, Bodén och Ohrlander 2013). Detta ser vi som en del av vårt uppdrag i förskolan då läroplanen uttrycker att:

“Förskolan ska motverka traditionella könsmonster och könsroller. Flickor och pojkar ska i förskolan ha samma möjligheter att pröva och utveckla förmågor och intressen utan begränsningar utifrån stereotypa könsroller” (Lpfö 98 rev. 10 s.5)

På så vis blir queerteorin aktuell för denna studie då den bidrar med att problematisera de normer kring kön som blivit befästa i vårt samhälle, inklusive heteronormen.

4.2 Socialkonstruktivism

Då denna studie har som utgångspunkt att normer och förväntningar kring kön och sexualitet är socialt konstruerat så utgår vi från ett socialkonstruktivistiskt synsätt. I vår definition av socialkonstruktivism utgår vi från Barlebo Wennebergs verk *Socialkonstruktivism - positioner, problem och perspektiv* (2010). Denna teoretiska utgångspunkt syftar enligt Barlebo Wenneberg till att ifrågasätta det som ses som självklart och naturligt genom att problematisera hur beteende och företeelser skapas socialt och kulturellt. Författaren beskriver även hur språket har en fundamental roll i hur vi lär oss uppfatta verkligheten samt föra vidare normer och föreställningar. Detta blir särskilt relevant i vår studie då den undersöker just föreställningar kring ett normbegrepp och dess innebörd och påverkan samt att detta tankesätt återfinns i

queerteorins idéer om kön som socialt konstruerade grupperingar. Denna verklighet blir också beroende av från vilket perspektiv vi uppfattar den. Såsom författaren beskriver blir socialt konstruerade institutioner såsom genus och normer något vi alla är med och bygger upp och kan därför också ses som ett gemensamt ansvarsområde.

5. Metod och material

För att få svar på studiens frågeställningar använder vi oss av två olika metoder; kvalitativa intervjuer samt textanalys. Nedan kommer vi att presentera och motivera hur vi har utformat vår metod för att få svar på våra frågeställningar.

5.1 Analytiskt ramverk

I och med att vårt syfte och våra frågeställningar rör förskollärarnas idé om heteronormen och dess roll i förskolan så faller det sig relativt naturligt att det är just dessa idéer vi analyserar. I och med detta är idéerna och konstruktionen av dessa samt vilket beteende de kan tänkas bidra till intressanta för studien. Idéerna står förstås inte helt isolerade utan finns och skapas alltid i en kontext. I analysen av datan från intervjuerna blir det därför väsentligt att vi håller oss medvetna om det är en *tolkning* vi gör som människor, vilket innebär att våra mänskliga egenskaper ofrånkomligt blir en del av tolkningen. Detta ser vi dock inte som någon nackdel utan som en nödvändighet för att vi ska kunna förstå de intervjuade och i förlängningen det fenomen vi studerar. Av dessa skäl har vi valt att inspireras av *idékritisk analys* för att kunna tolka och förstå innebörden av vad respondenterna uttrycker genom språket, vari empati och medkänsla blir väsentliga verktyg (Patel & Davidsson 2013). I enlighet med Bergström och Boréus (2009) beskrivning så har vi valt att utföra vi en idékritisk textanalys i en trestegsprocess, både gällande de kvalitativa intervjuerna och analysen av informationsbrev. Det första steget handlar om att läsa igenom texterna för att sedan bryta ner dem i delar. Det andra steget som rör sig om att undersöka vilken verkligen som texterna utgår ifrån utgör vi genom att dela in dem i teman. I det sista steget så sätter vi det som återfinns i texterna i sammanhang i förhållande till teori och forskningsbakgrund.

5.2 Kvalitativa intervjuer

Syftet med vår studie är att undersöka idébilden av heteronormen hos förskollärarna, därför har vi intervjuat ett antal förskollärare enskilt. Vi utgick till en början från att vi skulle intervjuar fyra olika förskollärare på fyra olika förskolor men ville också vara medvetna om att mängden kunde

komma att behöva ändras efter behov. Vi skickade ut mail till tre förskolechefer vari vi bad dem föra frågan om deltagande i studien vidare till förskolor och förskollärare. Vi planerar att anteckna under intervjuerna men också spela in dem med hjälp av en smartphone så att vi kan ha inspelningarna som stöd när vi går igenom den insamlade datan.

Under intervjuerna var vi intresserade av att få veta vad de olika förskollärarna har för uppfattning av begreppet heteronormen och dess påverkan i förskolan. Vi ville också dra nytta av deras erfarenhet och tankar kring hur vi i förskolan kan arbeta för att vidga normen. Vi ville även veta hur de upplever att ämnet uppmärksammas överlag i förskolans värld, hur de upplever tillgången på material och vilka svårigheter det kan finnas i att ta upp detta ämne i förskolan.

Syftet med denna studie är inte att se de yttre beteenden som t.ex. en observation skulle lämpa sig för, utan syftar till att undersöka hur förskollärarna uttrycker sig kring heteronormen samt hur de har upplevt att arbeta i förhållande till den. Dessa syften skulle inte ha uppnåtts via observation då deras erfarenheter och tankar inte skulle bli synliga. Observationer hade också kunnat fungera som ett komplement till intervjuerna, dock bedömde vi att den tidsåtgång som skulle krävas för tillräckliga och trovärdiga observationer inte tilläts av arbetets omfattning. Därför gjorde vi valet att välja bort observationer som en del i vår studie.

I en kvalitativ intervju ställs frågor som respondenten kan svara på med egna ord, alltså finns det en rad teman som ska beröras men respondenten har stor frihet att utforma sina svar. Intervjuaren kan ställa frågorna i den ordning som faller sig naturligt för det enskilda fallet, alltså formas intervjun efter hur respondenten svarar. En kvalitativ intervju kan handla om att man vill få en bild av den intervjuades uppfattningar kring ett fenomen, i vårt fall heteronormen. Därför kan man aldrig formulera svarsalternativ som passar varje enskild individ, eller avgöra vad som är det sanna svaret (Patel & Davidsson 2011). En intervju måste oftast kompletteras med andra metoder för att vidga bilden av ett fenomen. Såsom Ahrne & Svensson (2013) betonar kan vi inte alltid anta att en person gör det som sägs i intervjuerna, en utsaga kan forma en bild av vad personen tror är "rätt" men i praktiken ser handlingarna kring ett fenomen helt annorlunda ut. Det kan även handla om att respondenten försöker imponera på intervjuaren. En annan svaghet vi ämnar ha i åtanke är att intervjuaren kan tolka utsagan på ett annat sätt än personen som

berättar, därför måste vi som intervjuare fråga oss ifall det kan finnas fler förklaringar till utsagan. (Ahrne & Svensson 2013 s.56-57)

För att få svar på våra frågeställningar rörande pedagogernas idéer och uttryckssätt har vi utformat öppna intervjufrågor som rör konkret arbete och förhållningssätt i förskolan. Dessa frågor rör både vilka svårigheter de kan tänkas känna inför arbete kring heteronormen samt ifall de ser något behov av ett sådant arbete i förskolan. Eftersom detta rör sig om en kvalitativ studie utan ambition att generalisera så syftar studien till att genom dessa frågor få en variation av utsagor kring arbete med heteronormen. Genom att ställa frågor som *“Har du erfarenhet av barn med föräldrar utanför heteronormen?”* och *“Upplever du några svårigheter kring att arbeta mot normen?”* kunde förskolläraren eventuellt tala utifrån sina egna erfarenheter vilket vi resonerade att även kunde öppna upp för mer abstrakta frågor såsom *“Vad innebär heteronormen för dig?”* som syftar till att besvara frågeställningen rörande förskollärarnas idé om heteronormen. Frågorna hade som syfte att främja en diskussion kring heteronormen som fenomen, där förskollärarna fick uttrycka sig utifrån sina erfarenheter och mot slutet förklara vad heteronormen innebär för personen i fråga samt i hens arbete. Det är alltså helhetsbilden från intervjun som ger oss en inblick i hur synsättet ser ut hos varje enskild förskollärare. Både hur de själva ser på normen och hur de uppfattar att den tas upp i verksamheten.

5.3 Urval av intervjupersoner

Till en början har vi kontaktat förskolechefer i en och samma kommun av praktiska skäl. Vår tanke var att kunna genomföra fler intervjuer på en dag ifall det skulle behövas, och samtidigt ha tid att skriva ner och prata om det som tagits upp på intervjun. Men då svarsfrekvensen från förskolecheferna har varit låg, har vi valt att sprida ut oss till fler kommuner. Förskolorna valdes ut helt utan krav på särskilt queerteoretiskt arbete, genusinriktning eller liknande. Efter att vi har fått kontakt med tre förskolechefer ifrån olika kommuner, har ett tiotal förskollärare kontaktats. Förskollärarna valdes ut genom att förskolecheferna själva gav förslag på vilka förskollärare som skulle tänkas vara intresserade av vår studie, vi fick även tips från förskollärarna själva vilka vi

skulle kunna kontakta. Efter att ha skickat information per e-post och haft telefonkontakt har totalt fyra intervjuer med förskollärare från fyra olika förskolor bokats. Flera förskollärare tackade nej till medverkan på grund av tidsbrist.

5.4 Genomförande av intervjuer

Till en början valde vi att ta kontakt med tre förskolechefer genom att skicka ut mail med information kring vår studie och en förfrågan om att de ska vidarebefordra informationen till förskollärare i deras förskoleområden (Se Bilaga 1). Vi har valt att ta kontakt med förskolechefer då vi behöver deras godkännande till studien av etiska skäl (Löfdahl i Löfdahl, Hjalmarsson och Franzen 2014 s.36). Efter att vi fått ett godkännande från förskolecheferna så har vi tagit kontakt med förskollärarna. Ett informationsbrev har sedan skickats ut till samtliga förskollärare som vi fått uppgifter till, i brevet står information om studien samt vad de behöver veta inför en eventuell intervju (Se Bilaga 2). När vi har fått svar och ett godkännande om deltagande i studien har en tid bokats som passade för intervju.

Inför intervjuerna har en intervjuguide skrivits utifrån frågeställningarna till vårt syfte. Dessa frågor används som en mall och för att föra samtalet framåt, men ställs nödvändigtvis inte i ordningen de är skrivna. Frågorna ämnas vara ett stöd för oss för att få igång ett samtal och för att vara säkra på att få svar på det vi behöver. Därför blir ingen intervju den andra lik då förskollärarna inte får exakt samma frågor, eftersom det dyker upp följdfrågor utifrån vart samtalet leder. Vissa av frågorna behöver inte ställas då vi får svar på dem genom att respondenten utvecklade ett svar på en tidigare fråga. Alltså är våra intervjuer av ett semistrukturerat slag (Stukát 2011 s.44-45).

Alla intervjuer genomfördes på förskolorna där förskollärarna är verksamma, detta är aktuellt för oss då syftet för intervjun har som Ahrne & Svensson (2013) beskriver det en naturlig anknytning till förskolan (Ahrne & Svensson 2013 s. 45). Inför intervjuerna förutbestämde vem av oss författare som skulle vara mer aktiv verbalt och vem som skulle anteckna det som sas,

vilket skiftade mellan intervjuerna. Efter en intervju renskrevs anteckningarna och sedan lyssnade vi tillsammans igenom intervjun ett flertal gånger till. Detta gav oss möjligheten att fylla i utsagor som inte antecknaren fått med, på så sätt fick vi också chansen att kunna diskutera hur vi tolkat de som sagts och jämföra det med varandra. I transkriberingen skrevs endast de intressanta delarna av intervjun ner, alltså de delar som är relevanta för studien. Då vi upplevde att respondenterna ibland svävade iväg utanför frågorna och berättade högst intressanta saker, men som tyvärr inte hade någon anknytning till undersökningens syfte.

I analysen av intervjuerna tar vi inspiration från idéanalysen och följt Bergström och Boréus (2009) tidigare nämnda beskrivning av dess trestegsprocess. Vi har gått igenom transkriberingen ett flertal gånger för att kunna bryta ned texten i olika delar baserade på vilka ämnen som vi såg som återkommande i texterna. Dessa delar har sedan blivit utgångspunkt för teman som vår analys byggts upp omkring. De teman vi har valt har inte varit statiska utan dess rubriker har skiftat efter vart materialet och analysen har tagit oss. I nästa steg av analysen har vi kopplat vår tidigare forskning och teorier för att sätta det vi har återfunnit i texterna i ett sammanhang och få den förståelse vi behöver för att besvara våra frågeställningar. I resultatet från intervjuerna kommer intervjuerna presenteras en i taget i en mer oanalyserad berättelseform för att sedan analyseras gemensamt med hjälp av studiens teoretiska bakgrund och tidigare forskning. Detta upplägg har vi valt eftersom vi först vill ge en enhetlig helhetsbild av intervjuerna var för sig för att sedan kunna dra kopplingar mellan dem i analysen.

5.5 Textanalys

Med anledning av att vi upplever att enbart intervjuer inte är tillräckligt för vår studie, samtidigt som tidsramen inte tillåter utförligare observationer som komplement, så har vi valt att analysera ett antal informationsbrev från förskolorna vi besöker. I detta metodval ser vi flera möjligheter. Dels kan det skrivna språket ses som en mer medveten handling, jämförelsevis med det talade under intervjuerna, samtidigt som breven är en del av den faktiska praktiken i förskolan och någonting mer konkret och varaktigt.

Vad gäller vår analys av informationsbrev vill vi alltså analysera vilken *diskurs* som kan tolkas att skapas genom deras ordval och sätt att uttrycka sig i vardagligt förekommande skrift. I analysen av de informationsbrev vi får ta del av, kommer vi att använda oss av textanalys för att undersöka om och hur texternas utformning till att skapa någon diskurs kring sexualitet och familjekonstellationer. I textanalysen ingår det att undersöka vad som tas upp och hur det som tas upp beskrivs samt vad som utelämnas. Eftersom studien utgår från ett socialkonstruktivistiskt perspektiv blir en del av analysen att reflektera kring vilka normer texterna uttrycker och hur detta går till. Vi undersöker i studien ifall det finns återkommande teman i de olika texterna och diskuterar analysen av breven utifrån dessa (Stukát 2014 s.60).

5.6 Analys av informationsbrev

I det mail vi skickar ut till förskolecheferna samt förskollärarna finns information om att vi önskar ta del av 4-5 vecko/informationsbrev från förskolan, och att vi planerar att analysera dessa till vår studie. Vid intervjuerna har vi fått ett antal olika typer av brev; veckobrev, månadsbrev och terminsstartsbrev.

Utifrån våra frågeställningar har vi formulerat ett antal analysfrågor till breven som vi försöker besvara med hjälp av textanalys. Totalt har vi använt oss av 11 brev från de olika förskolorna vi besökte, varav 6 stycken var från hela förskolan och 5 stycken från enskilda avdelningar. Av de 6 breven från hela förskolan var 4 stycken månadsbrev och 2 stycken odefinierade månadsbrev. Av breven från enskilda avdelningar var 3 stycken månadsbrev, 1 terminsstartsbrev och 1 odefinierat informationsbrev. Breven var från olika tider på året och valdes ut av de intervjuade förskollärarna. Vi är medvetna om att detta kan innebära att förskollärarna kan ha valt ut brev som de till exempel själva upplevde som särskilt "bra", dock fick vi snarare intrycket av att vi helt enkelt fick ta del av de brev som de hade lättillgängligt.

Vi började med att läsa igenom breven enskilt ett par gånger för att få en första helhetsbild av texterna. Därefter formulerade vi följande fyra analysfrågor att ställa vid analysen av texterna: Vilken typ av brev är det? Hur adresseras mottagarna i brevet? Vad tas upp i brevet? Vad tas inte upp i brevet? Sedan gick vi tillsammans igenom breven ett i taget flera gånger för att besvara dessa frågor. Under den andra frågan kunde vi urskönja olika teman som togs upp i flera av breven och utefter detta utformade vi en checklista för att besvara frågan om vad som inte togs upp. Av praktiska skäl kunde vi förstås inte lista allt som inte togs upp i breven, då allting inte är relevant för studien.

5.7 Våra roller i examensarbetet

Denna studie har vi som författare tillsammans utformat, under arbetets gång har vi kommit fram till vad som ska finnas i uppsatsen och hur arbetet ska genomföras. Eftersom att vi disponerat alla skrivtimmar tillsammans så har alla texter som finns i uppsatsen diskuterats och utformats av båda parter. Genom detta har vi även kunnat hjälpas åt med formuleringar och ge varandra feedback, vilket varit väldigt givande i skrivprocessen. Under intervjuerna har vi som tidigare nämnt delat upp vem som ska vara mer aktiv verbalt och vem som antecknar det som sägs, ett arbete som skiftat under de olika intervjuerna. Vi upplever inte att vi stött på några problem i vårt samarbete under arbetets gång. Vi upplever att de svårigheter som finns när man skriver uppsats tillsammans kan vara att man har olika perspektiv på saker, dock har dessa också hjälpt oss i vårt skrivande då vi lättare kan diskutera flera sätt att tolka t.ex. förskollärarnas utsagor i intervjuerna.

5.8 Validitet

För att öka giltigheten i vår undersökning använder vi oss av två olika metoder, även kallat triangulering. Enligt Ahrne & Svensson (2013) utgår triangulering från att det finns ett rätt svar och en sanning som forskaren vill ta reda på, men författarna poängterar att triangulering kan användas i en kvalitativ forskning med ett annat motiv än sökandet efter sanning. I vårt fall används triangulering som motiv för att få en bättre inblick i hur heteronormen behandlas på förskolan, genom att få information från förskollärare vid intervjuer och analysera ett antal av

förskolornas informationsbrev riktade till föräldrar. Vi som intervjuare är medvetna om att informanterna eventuellt inte vill erkänna sina brister, och i vissa fall endast lyfter det som de tror att vi som intervjuare är ute efter. Detta menar Stukat (2011) kan leda till att svaren inte blir helt ärliga. Detta har vi försökt motverka genom att utforma intervjufrågorna på ett nyfikat sätt, där informanterna ges möjlighet att tala utifrån egna erfarenheter. Vi förklarade även för informanterna innan intervjun startade att syftet med studien inte är att sätta deras kunskap på prov, utan att få en liten inblick i hur heteronormen tar sig i uttryck på förskolan. Trots att det är någonting vi haft i åtanke så är vi medvetna om att risken alltid finns att svaren inte är helt sanningsenliga.

5.9 Reliabilitet

För att öka tillförlitligheten i studien har vi som forskare genomfört alla intervjuer tillsammans, detta menar (Patel & Davidsson 2011) är styrkande på så vis att det är större chans att tolkningarna är mer korrekta om två personer uppfattat det på samma sätt. På grund av att vi har spelat in intervjuerna har vi kunnat lyssna flera gånger i efterhand, vilket har gett oss möjligheten att "fylla på" analysmaterialet med uttalanden som vi inte uppfattade som intressanta vid första anblick. Dessutom har vi genom att lyssna på utsagorna flera gånger kunnat diskutera dem utifrån flera tänkbara tolkningssätt. Trots detta är vi medvetna om att det finns en risk att vi som forskare feltolkat personernas utsagor, och även att informanterna kan ha feltolkat intervjufrågorna, vilket kan leda till att vi inte fått samma svar som vi kunde fått ifall frågan formulerats på ett annat sätt (Stukat 2011).

5.10 Etiskt ställningstagande

De etiska riktlinjerna består av fyra huvudregler: Informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet. Dessa fyra aspekter har vi tagit hänsyn till i vårt arbete genom att vi: Skickade ett informationsbrev till förskolechefer och förskollärare som ombads att delta, i brevet fanns information om studiens genomförande, syfte, samt information om hur undersökningen kommer att presenteras. De deltagande informerades om att de när som

helst kunde dra sig ur deltagandet utan att det skulle innebära konsekvenser. Vi informerade även om att det bara var vi som skulle komma att ta del av ljudinspelningarna som gjordes vid intervjuerna. Alla förskolor och deltagare har helt anonymiserats i studien. De deltagande tillfrågades också ifall de ville ta del av studien när den är publicerad. Dessa åtgärder utförde vi efter Vetenskapsrådets (2007) rekommendationer.

6. Resultat & Analys

6.1 Intervjuer

Vi har i presentationen av de intervjuade förskollärarna anonymiserat dem genom att benämna dem som förskollärare A, B, C och D samt använda pronomet hen.

6.1.1 Förskollärare A

Förskollärare A har arbetat i 3 år som förskollärare och i 11 år inom samma förskoleområde. Hen arbetar på en kommunal förskola på en avdelning med 1-5åringar. A uppger sig ha två erfarenheter av barn med föräldrar utanför heteronormen, i båda fallen var föräldrarna samkönade. A uttrycker att hen upplevde detta som jättebra erfarenheter, och tyckte inte att det var någon skillnad från att ha föräldrar i tvåkönade förhållanden på förskolan. A upplevde inte heller att deras arbetssätt förändrades av att ha samkönade föräldrar förutom att de uppmärksammade att det i ett formulär som föräldrarna skulle fylla i stod "mamma" och "pappa" vilket de ändrade till "vårdnadshavare" och "vårdnadshavare". Däremot tyckte hen inte att själva mötet med föräldrarna var annorlunda på något vis.

Gällande att arbeta med heteronormen och det material som finns för detta så berättade A att hen fått gå en kurs i normkritiskt arbete där de fick böcker som tog upp olika normbrytande aspekter rörande könsidentitet, etnicitet, funktionshinder, etc. Dessa delades ut i hela kommunen. Hen tror att det säkert går att fråga på biblioteken för att få fram böcker som tar upp sådana saker men menade att de flesta böcker fokuserade på själva normbrytningen i sig, exempelvis att det handlade om ett barn som var adopterat och själva fenomenet adoption och ville hellre se böcker som var helt vanliga sagor där karaktären exempelvis var av annan etnisk härkomst men det inte är det som själva handlingen i boken kretsar kring. På samma vis menade A att det vore bra med böcker där ett barn t.ex. har två mammor men det inte är det som är temat i boken. Hen menade att böcker med normkritik som tema snarare lyfter upp det som något annorlunda och konstigt vilket A tycker blir fel.

A upplever att ledningen uppmuntrar till att arbeta med sådana här frågor och att det är mycket fokus på normkritiskt arbete i organisationen. Hen upplever inget särskilt motstånd från föräldrar eller andra när det gäller ett normkritiskt arbete. Visst kan barnen ställa frågor om varför ett annat barn inte har någon pappa, men A menar att barnen från regnbågsfamiljerna förklarade så bra själva och att de som pedagoger där kunde komma in som ett stöd. A trycker mycket på att normbrytningen inte ska uppmärksammas som ett problem. "Lyfter man det som ett problem så blir det ett problem". A tycker inte att heteronormen behöver arbetas med så att det fokuseras konkret på den med hjälp av exempelvis temaarbete, men att ett öppet förhållningsätt och en medvetenhet om hur normen påverkar alltid är nödvändig.

A upplever att de inte pratar om heteronormen med barnen utan att det främst är något som sker inom personalstyrkan. Hen trycker där återigen på att de inte vill "göra en grej" av det. A drar här paralleller till att prata om barn med annan etnicitet än den svenska, där hen upplever att det lätt blir så att det bara är den "främmande" etniciteten som tas upp och pekas ut eftersom de inte pratar om det svenska. A menade att det kan bli på samma vis med sexualitet ifall de tar upp exempelvis homosexualitet så pekas det ut och görs annorlunda eftersom de inte tar upp heterosexualitet.

Gällande vad heteronormen betyder för hen så talade A om det som en idé om kärnfamiljen och mamma och pappa som det rätta, men hen tror också att det suddas ut mer och mer med de yngre generationerna. Barn i förskoleåldern är så rena och oförstörda, menar A. I arbetet på förskolan säger A att de jobbar mycket med att tillåta barnen att bryta könsnormer, exempelvis ska vem som helst få vara Lucia, dock kan föräldrar uppmärksammas när barnen bryter mot normen vilket A tyckte just "gjorde en grej" av det i onödan.

Även när de inte hade något regnbågsbarn på förskolan så tyckte A att kunskapen och medvetenheten från den erfarenheten låg kvar. Detta menar A tar sig i uttryck genom att hen

skaffar sig andra sätt att förmedla saker och att hen är glad över att ha fått den erfarenheten. A berättar om en reaktion vid första kontakten med ett samkönat föräldrapar. A berättar om att hen hade blivit väldigt överraskad när hen ringde hem till familjen för första gången och det på telefonsvararen uppgavs två kvinnonamn. Det var helt enkelt inte vad hen hade väntat sig. A berättar också om att just det föräldraparet hade varit väldigt öppna och lärde dem väldigt mycket.

Gällande de förväntningar på barnen som heteronormen kan skapa så upplevde A att barnen t.ex. i "Hemlek" oftast lekte mamma, pappa och barn och att flickor var mammor och pojkar pappor och att det inte kunde finnas exempelvis två mammor. Detta menade A att beror på att barnen ju leker efter sina erfarenheter, deras norm, och de flesta av dem lever i familjer med en mamma och en pappa. För att detta skulle ändras så tror A att barnen behöver en djupare insyn i andra familjekonstellationer och ifall det finns regnbågsfamiljer på förskolan så blir sådana lekar närmare till hands. Hen talade om att de som pedagoger kan gå in och föreslå att det kan vara flera mammor ifall rollerna i leken exempelvis inte räcker till och barnen blir osams. Dock uttryckte A att hen inte vet om barnen tar till sig och lär sig något av detta.

Gällande heteronormen som begrepp så upplevde A att de inte använde sig av det i arbetslaget utan snarare pratade mycket om genus överlag där de försöker ha förhållningssättet att alla ska ha tillgång till hela spektrumet oavsett kön, detta utifrån läroplanen. Gällande läroplanen så menade A att just förhållningssätt och normer och värden är nödvändiga för att överhuvudtaget kunna uppnå de mer ämnesorienterade målen, det handlar inte bara om vad de förmedlar utan hur.

6.1.2 Förskollärare B

B har varit verksam som förskollärare i 26 år varav 4 på den nuvarande förskolan. Hen har enbart jobbat på storbarnsavdelningar, alltså 3-6 år. B har ingen erfarenhet av samkönade föräldrar i

förskolan, men påpekar att frågor om det har tagits upp på möten. Hen menar att de måste vara förberedda ifall det börjar barn med samkönade föräldrar på förskolan.

B berättade att hen en gång hade fått idén om att sätta upp skyltar med barnens föräldrars namn för att de skulle vara lättare att lära sig, och att det skulle stå mamma: NAMN och pappa: NAMN. B förklarar att den biträdande chefen då påpekade att det kunde bli problematiskt ifall barn har samkönade föräldrar. Därför ändrades skyltarna så att det stod: Föräldrar: Namn & namn. Gällande hur frågan tas upp i barngruppen så berättar B att pedagogerna på förskolan brukar gå in i barnens lek för att påvisa att det är okej att t.ex. en pojke leker mamma. B berättar att föräldrar ibland kunde reagera på sådan lek men att de lutade sig mot läroplanen och likabehandlingsplanen i diskussioner om detta. B berättade också att de var förberedda och villiga att ta en diskussion, ifall det skulle dyka upp.

B förklarar att pedagogerna ofta talar och tänker kring heteronormen, men att det inte är någonting som tas upp i barngruppen, eftersom det inte finns någon familj med samkönade föräldrar på förskolan. B förklarar att det som sker på förskolan är bundet till situationer och eftersom normen inte syns på förskolan så leder det till att man inte pratar om normen med barnen. B påpekar dock att de har läst en normkritisk bok med barnen och att hen inte upplevde att barnen reagerade på de konstellationer som boken tog upp. B påpekar också att de hela tiden försöker avdramatisera saker för barnen för att det inte ska uppfattas som att vissa levnadssätt är avvikande och konstiga. När vi frågar B ifall man bör arbeta med heteronormen i förskolan svarar att B att hen inte riktigt vet, och att man inte bör prata om det utan en anledning. Återigen påpekar B att det är svårt att behandla saker som inte finns i situationen. Men funderar en stund och säger sedan att man såklart kan skapa situationer på förskolan. B påpekar sedan att barnen är för små och att det är lite för tidigt att prata om normen eftersom det är så omedvetna. När vi sedan frågar B vilken åldersgrupp hen anser kan vara lättare att arbeta med sådana frågor svarar hen att de större barnen eftersom de kan diskutera med sin egen bild av en familj.

B berättar att inom förskolan fokuserar man på olika saker beroende på tiden, vad som är aktuellt. Det är ledningen som bestämmer vilka kurser personalen ska gå och vad som ska fokuseras på i arbetet. B berättar att förskolan arbetat kring jämställdhet och att de är beredda ifall ett barn med samkönade föräldrar skulle börja på förskolan.

När vi frågar B vad heteronormen betyder för hen svarar B att det är en familj som består av mamma, pappa och barn. Och följdfrågan vad betyder normen för ditt yrke svarar B att det är någonting som sitter i ryggmärgen att alla ska behandlas lika, det handlar om öppenhet och respekt.

6.1.3 Förskollärare C

C har varit verksam som förskollärare i 34 år och arbetat på förskolan vi besöker under hela sin tid som förskollärare. Hen har varit verksam inom förskolan sedan 1974. C har främst arbetat med små barn i åldrarna 1-3 år men också med barn från 1-10 och även på spädbarnsavdelning. De senaste två åren har C arbetat med barn från 1-5 år.

C berättar att hen har flera erfarenheter av barn med föräldrar utanför heteronormen och det finns flera olika familjekonstellationer på förskolan. När vi frågar C ifall om arbetssättet förändras när det finns regnbågsfamiljer på förskolan, svarar C att det enda hen kan komma på är att det finns skyltar vid barnens hyllor där det står mamma och pappa, C påpekar att skyltarna vid hyllorna där det står mamma och pappa är kvar, men att hen måste titta på det och påpekar att man lätt blir hemmablind och att det är bra att få ögon utifrån. C berättar också att det funnits akutpapper där det stod mamma och pappas kontaktinformation men idag står det vårdnadshavare. C berättar att hen upplever att de föräldrar hen träffat som lever utanför heteronormen känner att de behöver förklara sig kring sin läggning, och C påpekar att "De tror nog att vi undrar mer än vad vi egentligen gör." C påpekar också att hen tror att det kommer bli vanligare med flera olika familjekonstellationer eftersom samhället förändras.

När vi frågar C hur hen känner kring att arbeta med frågor som rör heteronormen i förskolan och ifall hen känner att det är aktuellt svarar C att man helt enkelt måste svara på barnens frågor. C påpekar också att i diskussioner bland barnen behöver man sällan gå in, utan de lyckas ofta klura ut saker själva, enda gången man kan tänkas behöva gå in är ifall barnen skulle råka uttrycka sig helt "fel".

Vid frågan om ifall föräldrar reagerat ifall om barnen till exempel leker med könsöverskridande material, så svarar hen att några föräldrar haft frågor angående ett normkritiskt arbete. Då anser C att det är viktigt att förklara syftet för föräldrarna och svara på deras frågor. När vi frågar ifall C tycker att det är frågor som man bör arbeta med i alla åldrar på förskolan berättar hen att de äldre barnen funderar och frågar mer och därför kan det vara lättare att diskutera med dem kring t.ex. normer. När vi sedan frågar C ifall hen upplever att det är bra tillgång på material svarar C att det i dagens läge säkert finns gott om material, men att man också ska ha tid att ta fram materialet på datorer, eftersom C upplever att hen själv inte är så bra på datorer så är det kanske lättare för den yngre generationen. C berättar också att det uppmuntras från ledningen att arbeta kring normer.

Gällande ifall det finns ett behov att arbeta med heteronormen i förskolan säger C att det säkert finns ett behov men att hen inte stött på något problem som skulle få dem att arbeta med normen som ett tema. C berättar att det finns böcker som handlar om olika familjekonstellationer och ifall hen skulle upptäcka att det finns ett behov av att arbeta med normen så hoppas hen finna material på biblioteket.

Angående ifall det råder ett annorlunda förhållningssätt när det inte finns regnbågsfamiljer på förskolan, berättar C att det nog är så att man tänker kring det mer när man har barn med samkönade föräldrar. Men berättar att de aldrig haft det som ett tema och påpekar bristen på tid. C berättar att förskolan är situationsbunden och att ifall ett barn som drabbas av döden på nära håll och då behandlar man det mer genom t.ex., böcker.

När vi frågar C vad heteronormen innebär för hen säger C "Kärnfamiljen" eller mamma och barn, det skulle lika gärna kunna vara pappa och barn men för mig är det kärnfamilj eller mamma och barn. Vi frågar C vad normen innebär för hen i hens arbete svarar C att normen säkert har en roll, medvetet eller omedvetet. Men C påpekar att hen nog är mer van vid olika konstellationer utifrån sina egna erfarenheter och därför kan tänkas fundera mindre än andra som inte har upplevt detta. Vi tolkar det som att C menar att det har blivit något självklart som hen inte automatiskt reagerar på.

6.1.4 Förskollärare D

D har varit verksam som förskollärare i 2 år och har arbetat i 9 år på sin nuvarande förskola. Hen arbetar nu på en avdelning med barn från 3-6 år men har även arbetat på en avdelning med 1-3åringar.

D har erfarenhet av att arbeta med föräldrar utanför heteronormen i form av samkönade par. Angående om hur förskolans arbetssätt förändrades av detta så berättar D att det uppkom en diskussion om de namnskyltar som fanns vid barnens hyllor där det stod Mamma: NAMN Pappa: NAMN. Dock rörde detta inte enbart att det fanns eller kunde komma att finnas samkönade föräldrar utan också barn med ensamstående föräldrar och att skyltarna blev väldigt utpekande. D upplevde också att det bidrog till att man började reflektera mer över det vardagliga arbetet och ställde sig mer kritisk till exempelvis de böcker och sånger som "alltid har använts" och att hen blev mer medveten om att de behöver berätta för barnen att det inte bara fanns det stereotypa som ofta uppkommer i böcker, etc.

Gällande att arbete kring heteronormen i förskolan så tycker D att det är jättekul och något som borde vara en självklarhet eftersom en familj långt ifrån alltid har konstellationen mamma, pappa, barn. Det som D upplever som svårt med arbetet är kollegors förlegade synsätt och åsikter på vad som är "naturligt" för flickor och pojkar. D upplever inte direkt att arbete kring normen

uppmuntras från ledningen, däremot jobbar de mycket kring likabehandling, men själva begreppet heteronormativitet är inget som nämns.

D menar att behovet för ett arbete med heteronormen i förskolan absolut finns eftersom hen menar att begreppet måste uppmärksammas för att det ska gå att arbeta med det. D menar att ifall man inte uppmärksammar saker så kan man inte heller arbeta med det, det flyter på om det inte ifrågasätts. Hen menar också att det är ett arbete för alla åldrar i förskolan eftersom man som förskollärare alltid måste vara medveten om att ens egna värderingar speglas i ens arbete, oavsett vilken ålder man jobbar med. Därför menar D att det är viktigt att man som förskollärare också funderar över sina egna värderingar och jobbar med dem.

För D betyder heteronormen att det finns en syn i samhället att normen är en heterosexuell, vit, man vilket har högst status men framförallt att alla familjekonstellationer som inte är mamma, pappa, barn bryter mot normen. Hen menar att det i förskolan handlar om att skapa en medvetenhet om att alla olika konstellationer finns.

Hen berättar att de i allmänhet försöker ta in böcker och leksaker som speglar mångfald på olika sätt så att barnen ska kunna känna igen sig i olika förebilder men att det inte arbetat projektmässigt kring heteronormen. D upplever att barnen är öppna för olika familjekonstellationer beroende på vad de vill leka för roll, exempelvis kan en familj bestå av tre storasystrar. Däremot upplever hen att barnen ofta delar in leksaker i kärnfamiljer enligt logiker som “den här är pappan för han är störst”, etc. Där känner D att de som pedagoger kan gå in och ge andra förslag och alternativ och upplever att hen ofta hör att barnen återupprepar det de fått höra, såsom “killar kan visst ha smink” eller “man kan ha två pappor”. Dock känner D inte att hen kan tala för hur barnen tar in och reproducerar det mot andra.

D upplever att motsättningar i arbete mot heteronormen kan komma från kollegor av äldre generationer, även om det inte är av illvilja, samt att hen har hört föräldrar i olika sammanhang ställa frågor kring samkönade par såsom “Vem är mamman och vem är pappan?” vilket hen upplever som en tydlig spegling av heteronormens starka inflytande.

6.2 Heteronormen som begrepp – Kärnfamilj och makt

Alla de intervjuade förskollärarna talar om kärnfamiljen i förhållande till heteronormen som begrepp, samt att de familjekonstellationer som skiljer sig ifrån “Mamma, pappa och barn” bryter mot normen och kan ses som avvikande. Det framgår även i samband med detta i två av de intervjuades svar att konstellationen “mamma och barn” eller “pappa och barn” blivit allt mer vanligt förekommande i förskolan och ingenting som ses som särskilt avvikande.

Det som är gemensamt för förskollärarnas definition av heteronormen är att de främst beskriver vad som inkluderas av heteronormen och inte vad som exkluderas. Ifall detta beror på hur frågan är ställd (“Vad innebär heteronormen för dig?”) eller huruvida respondenterna helt enkelt inte är på det klara med vad som exkluderas av normen blir här oklart. Samtidigt kan man också argumentera för att allt som inte är det som inkluderas är vad som exkluderas, en form av uteslutningsmetod. Förskollärare D uppmärksammar dock den maktförskjutning som normen medför (Martinsson & Reimers 2014 s. 22-24) när hen talar om status i samband med innebörden av begreppet. Denna insikt kan med queerteoretiska ögon ses som grundläggande för att förstå vikten av ett normkritiskt arbete och i detta blir just språket ett viktigt verktyg i arbetet mot medvetenhet (Lenz Taguchi i Lenz Taguchi, Bodén och Ohrlander 2013 s. 171-190). Med D’s perspektiv på begreppet kan vi tänka att hen får ytterligare verktyg för att också arbeta kring normen. De intervjuade förskollärarna definierar begreppet heteronormen på liknande sätt. När frågan kommer till begreppets roll i deras arbete och ifall det är någonting som bör uppmärksammas i förskolan, uttrycker alla de intervjuade förskollärarna att själva begreppet inte används eller uppmärksammas i arbetslaget eller från ledningen, men att ett öppet förhållningssätt ofta tas upp. Förskollärare A och B uttrycker att heteronormens roll i deras

arbete handlar om ett förhållningssätt där alla ska behandlas lika utifrån läroplanen. Detta öppna förhållningssätt som respondenterna talar om blir inte särskilt konkret definierat och frågan om den faktiska innebörden väcks. Detta stämmer överens med vad som skrivs i slutbetänkandet från Delegationen för jämställdhet (SOU 2006:75) där önskan om att behandla alla lika och undvika att peka ut det avvikande beskrivs som ett vanligt argument för att inte tala om sexuella läggningar. Här kan det resoneras kring det förskollärare D uttrycker om behovet av att ta upp och synliggöra normen och själva begreppet för att överhuvudtaget kunna arbeta mot den.

6.3 Förändringar i arbetssätt – Från namnskyltar till kritiskt tänkande

Tre av våra fyra respondenter hade erfarenhet av barn med föräldrar utanför heteronormen och de tre berättade alla att en förändring i deras arbete hade varit att de hade ändrat antingen på barnens namnskyltar eller i kontaktformulär från “Mamma: [Namn] Pappa: [Namn]” till “Vårdnadshavare: [Namn & Namn]”, “Förälder: [Namn] & Förälder: [Namn]” eller “Föräldrar: [Namn & Namn]”. Dock påpekade endast en förskolelärare tydligt att detta inte bara rörde barn med samkönade föräldrar utan att alla konstellationer av familjer som föll utanför definitionen mamma, pappa, barn blev så utpekade av de tidigare skyltarna. Även förskollärare B, som inte uppgav sig ha erfarenhet av föräldrar utanför heteronormen, hade gjort denna förändring efter att ledningen problematiserat det. De skyltar som de först använde kan ses som texter som tydligt uttryckte en norm på förskolan, att konstellationen mamma, pappa, barn var det förväntade och normala. Davies (2003) teori om att barn genom språk lär sig sortera bort vissa perspektiv på världen skulle här lika väl kunna appliceras på de vuxna i förskolan. Genom att ha skyltar som var formulerade utifrån en exkluderande norm så uttryckte de både ett budskap om hur något är och förväntas vara; på denna förskola har alla barn en mamma och en pappa, vilket i förlängningen endast inkluderar kvinnor som attraheras av män och vice versa, alltså det grundläggande i heteronormen (Dolk i Lenz Taguchi, Bodén och Ohrlander). Först när denna norm bröts genom att barn med samkönade föräldrar började på förskolan uppmärksammades texterna som exkluderande och normen blev synliggjord. I det fall där skyltarna ändrades utan att någon regnbågsfamilj kom till förskolan så kan vi se hur den exkluderande praktiken blev synliggjord av en biträdande chef, och när denna kunskap/reflektion nådde förskolläraren så

agerade hon utefter detta. I alla fall föranleddes förändringen av ett synliggörande av de normerande texterna, antingen av ett normbrytande i praktiken eller ett uppmärksammande av det i teorin. Ur ett queerteoretiskt angreppssätt kan detta ses som ett exempel på hur en diskriminerande struktur har uppmärksammat med hjälp av en medvetenhet och kunskap. Ifrågasättande av sådana vardagliga och för-givet-tagna handlingar kan vara en del av den dekonstruktion av maktproducerande normer som Lenz Taguchi skriver om (Lenz Taguchi i Lenz Taguchi, Bodén och Ohrlander 2013 s. 171-190).

Två av de förskollärare som hade erfarenhet av föräldrar utanför heteronormen, A och D, pratade om hur mötet med dessa regnbågsfamiljer bidrog till en ökad medvetenhet hos dem som pedagoger. Både A och D uttryckte sig mycket positivt till detta. A pratade om hur detta tog sig uttryck genom att hen med denna medvetenhet skaffar sig "andra sätt att förmedla saker till barnen". På liknande sätt berättade D om hur hen börjat ställa sig mer kritisk till de böcker och sånger som blivit en naturlig del av förskolans vardag och hur hen kunde presentera fler perspektiv än de stereotypa som oftast framkom i dessa material, en reflektion vars behov även uppmärksammades i slutbetänkande från Delegationen för jämställdhet (SOU 2006:75). I rapporten tas det även upp att för att få en förståelse och respekt för olikheter måste man först och främst känna till dem, vilket förstås blir mer ofrånkomligt på de förskolor där det finns regnbågsfamiljer. Dock bör detta vara något som sker på alla förskolor oavsett aktuella familjekonstellationer då de alla följer samma läroplan med samma värdegrund. För förskollärare A och D blev normen synliggjord när den bröts vilket resulterade i ett reflekterande, vilket i sin tur förhoppningsvis resulterade i att normens problematik synliggjordes på ett mer kontinuerligt sätt. Men eftersom så inte alltid är fallet så kan det tänkas att synliggörandet av normen behöver kunna få sin start i kunskap och medvetenhet utan att den bryts just på förskolan så att de socialt konstruerade normerna ändå kan bli mer öppna och inkluderande. Att normen behöver belysas och förkroppsligas i exempelvis ett samkönat föräldrapar menar vi pekar på att det saknas en vidare syn på problemet som strukturellt och konstant aktuellt. Istället blir det ett problem/aktuellt först när individer som uppenbart och uttalat avviker från normen blir närvarande. Detta visar återigen på hur även barnen antas vara inkluderade i heteronormen,

troligen då ingenting annat har uttalats (Forum för levande historia och RFSU Ungdom 2011), eftersom närvaron av frågan endast tycks kopplas till föräldrarnas sexualitet och inte till barnens.

6.4 Kritiskt arbete mot heteronormen - Synliggörande eller utpekande?

Flera av förskollärarna talade mycket om en medvetenhet bland personalen, när frågan om arbete mot heteronormen i förskolan togs upp. På ett konkret plan menar flera av pedagogerna att de arbetar mot heteronormen genom att "inte göra en grej av det" och på så vis behandla alla lika. Förskollärare A och B menar att man inte behöver arbeta aktivt med heteronormen i barngruppen av flera anledningar, en anledning är på grund av att man vill undvika att peka ut ett speciellt levnadssätt då de kan uppfattas som något avvikande. En annan anledning, vilket förskollärare C tar upp, är att det är problematiskt att ta upp saker som aldrig uppfattats som ett problem. Förskollärarnas argument är vanligt förekommande (SOU 2006:75), då målet oftast är att behandla alla lika och inte peka ut någon eller något. Förskollärare A beskriver en liknande problematik kring ett arbete med heteronormen och när man arbetar med olika etniciteter i förskolan. A menar att det lätt är den "främmande" etniciteten som tas upp i samtal med barnen eftersom att man inte talar om den svenska. Problematiken kring arbetet om allas lika värde, kan alltså leda till att lära barnen att det finns människor som är avvikande. Sexualiteter utanför heteronormen kan i ett arbete på förskolan, komma att beskrivas som någonting avvikande och heteronormen förstärks även om syftet med arbetet är det motsatta (Martinsson & Reimers 2014 s. 53-55). Å andra sidan måste frågan tas upp för att öka förståelsen för att familjer och sexualiteter kan se olika ut. Eftersom vi lever i ett samhälle med en rådande heteronorm, så synliggörs de heterosexuella iallafall och andra sexualiteter osynliggörs (SOU, 2006: s.159-163). Förskollärare D menar att man måste uppmärksamma saker för att kunna arbeta med det, om ingenting ifrågasätts så flyter allting på som vanligt, vilket sannolikt i många fall är i enlighet med den rådande normen. Som framkommer i vår tidigare forskning måste olikheter synliggöras för att personer utanför heteronormen ska få chans till samma rättigheter och utrymme. Arbetet i barngruppen blir därför viktigt för att barnen själva får vidga normen och slipper de heterosexuella förväntningarna som finns i samhället, samtidigt som de får en större förståelse för olika familjekonstellationer. En aspekt är just att ett kritiskt arbete mot heteronormen framför

allt tas upp i relation till föräldrars sexualitet under våra intervjuer och inte i relation till exempelvis barnens sexualitet och förväntningar på hur vi ska vara och agera utifrån våra kön.

6.5 Synliga & osynliga problem

Under våra intervjuer har vi uppfattat att behovet av ett medvetet arbete mot heteronormen formuleras i form av att ifall förskollärarna upplever att det finns “ett problem” så finns också ett behov. En av förskollärarna förklarar att det säkert finns ett behov av att arbeta med heteronormen, men påpekar att hen inte stött på något problem i barngruppen kopplat till detta, och därför har inte behovet av ett temaarbete kring heteronormen funnits. Att arbetet på förskolorna i studien styrs av vad som är aktuellt i stunden, är någonting som även kommit fram i analysen av breven. Detta då klimatet i barngruppen återkommande beskrevs som “Trevlig, varm och trygg”, men i ett senare brev beskrivs att pedagogerna har uppmärksammat ett ovårdat språk från barnen. Utifrån problemet har pedagogerna agerat och ett intensivare arbete för ett trevligt och öppet klimat införts. Detta är ett arbete som kan tänkas ha pågått redan innan då klimatet i barngruppen beskrivs i de flesta brev. Det finns alltså föreställningar på förskolorna i studien som handlar om hur man ska bete sig mot varandra. Man kan kalla det oskrivna regler vilka är socialt skapade på förskolan. Men inte förrän normen brutits synliggörs den (Martinsson & Reimers 2014) och det beskrivs i brevet på ett mer konkret sätt hur de arbetar för att barngruppen ska vara varm och trygg. Vad som ses som ett problem beror på olika personers perspektiv och erfarenheter (Barlebo Wenneberg 2010). Problem kring heteronormen kan vara väldigt konkreta och synliga i form av exempelvis glåpord som pekar mot att man inte lever upp till den rådande normen (Lundin 2013). Problemet kan också vara de förväntningar som finns i samhället och att normen ses som självklar, och personer antas, såsom Martinsson & Reimers (2014) beskriver, vara heterosexuella ifall inget annat uttalats. Med detta i åtanke kan tankesättet att “uppstår det inte problem så behöver vi inte arbeta med det” fortfarande vara gångbart om man då uppmärksammar de mer osynliga problemen som kan vara ett resultat av oreflekterade uttryck av exkluderande normer.

6.6 Behovet av utbildning

Förskollärare A och C berättar att de inte upplevt några problem eller motstånd ifrån föräldrar i ett normkritiskt arbete. C berättar att föräldrar ibland har frågor och funderingar kring arbetet och att man då får förklara syftet med arbetet och svara på deras frågor så gott man kan.

Förskollärare B har upplevt att föräldrar ibland reagerat när barnen lekt könsöverskridande lekar, i dessa diskussioner lutar sig B mot läroplanen och likabehandlingsplanen. Som vi kan se i vår tidigare forskning är problematiken som B tar upp inte helt ovanlig i förskolan. Det är vanligt att föräldrar uttrycker en oro över att ett könsöverskridande beteende ska "göra" deras söner homosexuella (SOU 2006:69–70). Ifall en pojke inte uppfyller förväntningarna som finns på ett "pojkgigt" beteende, så är han ingen riktig pojke och förväntas därför inte uppfylla heteronormen. (Dolk i Lenz Taguchi, Bodén och Ohrlander 2013).

Det som D upplever som svårt med arbetet är kollegors förlegade synsätt och åsikter på vad som är "naturligt" för flickor och pojkar härrör vi till hur idéer om verkligheten skapas socialt och därför blir kulturellt och därmed tidsbundet (Barlebo Wenneberg 2010). I och med detta finns också en överhängande risk att dessa i moderna ögon kanske förlegade synsätt om exempelvis "flickigt" och "pojkgigt" bidra till att det fortplantas hos barnen (Davies 2003). Ett verktyg för att motverka detta är utbildning inom ämnet, vilket Sahlströms (2006) rapport också poängterar bristen på och behovet av. Dock kan vi se det som positivt att flera av respondenterna upplever att de exkluderande och normativa tankesätten reduceras längre ner i åldrarna, både gällande barn och pedagoger. Vad det gäller denna problematik som förskollärarna beskriver, så väl motstånd från föräldrar som förlegad syn hos pedagoger, så menar vi att en ökad kunskap och samtal om problematiken är nödvändig.

6.7 Den situationsbundna förskolan

Förskollärarna uttrycker att det är svårt att diskutera och arbeta med saker som inte är tagna ur situationer och problematiken blir enligt förskollärarna att man skulle peka ut det annorlunda i ett arbete med heteronormen. Återigen hamnar vi här i vägandet mellan att undvika att stigmatisera

och peka ut det enligt normen avvikande och att inte osynliggöra det avvikande som redan får mindre utrymme och makt. Att arbeta utifrån barnens erfarenheter är ett allmänt vedertaget arbetssätt i förskolan, men såsom flera av respondenterna nämner så har alla barn erfarenhet av sin egen familj. Ifall det nu inte finns någon regnbågsfamilj på förskolan så behöver inte detta heller innebära att barnen inte har erfarenhet av exempelvis samkönade par, förskolan är trots allt inte den enda plats de kommer i kontakt med människor på. Såsom förskollärare B påpekar går det också att skapa situationer. Ifall nu barnen inte har någon erfarenhet av normbrytande familjer så kan det ses som förskolans uppdrag att ge dem erfarenhet och referenser till detta för att på så vis kunna leva upp till läroplanens mål om barns förståelse av allas lika värde (Lpfö -98 rev. -10 s.8).

Ett verktyg för att lyfta frågor kring exempelvis normbrytande familjekonstellationer som flera av respondenterna tar upp är böcker, vilket också Sahlströms (2006) studie visade att var ett vanligt önskat material för normkritiskt arbete hos förskollärare. Förskollärare A efterfrågar material som inte har själva normbrytningen som tema utan helt vanliga sagoböcker där en exempelvis ett samkönat par kan finnas med utan att det läggs något större fokus på det. Denna problematik har även Martinsson & Reimers (2014) uppmärksammat då de menar att läromedel ofta presenterar olika sexualiteter som exempel på ovanligheter, vari vi upplevs hamna för långt mot utpekande istället för närmare synliggörande. I jämförelse med detta så berättade förskollärare B om hur hen läst en bok om olika familjekonstellationer för barnen, vilket just verkar vara en sådan bok som A vill undvika. Förskollärare C talar om hur hen kan tänka sig att det finns sådana böcker att tillgå på biblioteket som hen kan söka upp ifall behovet skulle upptäckas i barngruppen, men nämner liksom B inte heller något om den typ av material som A efterfrågar. Förskollärare D's beskrivning om hur de i allmänhet försöker ha material och leksaker som speglar mångfald och A:s önskemål om material som inte pekar ut normbrytningar som ovanligheter tycks båda vara inne på spåret om att synliggöra variationer i vardagen utan att för den delen stigmatisera det.

6.8 Informationsbrev

Vår första analysfråga “Hur adresseras mottagarna i breven?” ställdes för att se huruvida breven var formulerade så att de adresserade föräldrarna med exempelvis “Till mamma och pappa”, och på så vis kunde ses som ett uttryck för heteronormen. Resultatet visade dock inte på någon större variation, då samtliga brev använde sig antingen av varianter på “alla föräldrar” eller enbart “ni”. I ett av breven adresseras mottagarna inte alls. Genom att breven adresserar mottagarna med könsneutrala formuleringar såsom “föräldrar” och “ni” så undviks något direkt heteronormativt uttalande. Vi kan föreställa oss att det i linje med Lundins (2013) resonemang om språket som ett verktyg för upprätthållande och motarbetande av normer, har varit ett medvetet val att inte skriva exempelvis “mamma och pappa” för att på så vis undvika att förstärka heteronormen ytterligare genom språket.

När vi läste texterna för att besvara frågan “Vad tas upp i brevet?” så urskilde vi vissa ämnen som var återkommande. Dessa ämnen blev också vår checklista när vi undersökte frågan “Vad tas inte upp i brevet?”. Det mest frekventa rörde tema/projektarbeten vilket togs upp på något sätt i alla brev utom ett. Tema eller projektbaserat arbete är vanligt förekommande i förskolans värld, vilket återspeglades i våra intervjuer och i analysen av informationsbreven. Temaarbeten fick ofta ta en stor plats i breven samt att andra delar ofta återkopplades till temaarbetet. Detta kunde röra både större terminsprojekt eller mindre tvärgrupper som arbetade med ett speciellt tema. Det konkreta arbetet i form av dessa projekt och teman är vad det läggs mest fokus på vilket på så vis också kan tolkas som att det får en högre status, det som får ta plats är det som blir viktigt. Vid intervjuerna har förskollärarna uttryckt att förskolan är situationsbunden, arbetet styrs av den verklighet som finns på förskolan. Vad som ses som ett problem eller vad som väcker barnens intresse är det som styr arbetet och det aktuella temats inriktningar, därmed blir det också det som synliggörs i breven.

Praktisk information rörande saker som viktiga datum, förändringar i personalen eller barnens kläder var också något återkommande i samtliga brev. I några av breven togs klimatet i barngruppen upp, då oftast med några få ord om att de är snälla mot varandra och har roligt

tillsammans. Endast i ett av breven tas det upp något negativt om klimatet, då rörande ovårdat och otrevligt språkbruk från barnen. Det poängterades starkt att detta beteende inte var accepterat och att om “alla hjälps åt så ska vi säkert kunna få bukt med detta”. Detta var också det enda exempel på att texterna tydligt uttryckte en norm kring beteende och bemötande, vilket var när normen brutits, ett problem hade uppstått att arbeta utifrån. Detta mönster känns igen från våra intervjuer där flera av respondenterna uppgav att de inte ser något behov av ett mer direkt arbete kring heteronormen i barngruppen ifall inte något problem uppstod kring den, vilket som tidigare uppmärksammats är ett vanligt argument i förskolan (SOU 2006:75). Resultatet av detta blir att normer och värderingar får lite utrymme i de informationsbrev vi har fått ta del av och synliggörs därmed inte, förutom i mindre tydliga ord om det “varma och trygga” klimatet som eftersträvas. I läroplanen för förskolan står det att:

“Arbetslaget ska samarbeta med hemmen när det gäller barnens fostran och med föräldrarna diskutera regler och förhållningssätt i förskolan.” (Lpfö 98 rev. 10, s. 9)

Detta skulle kunna tänkas vara ett motiv för att i informationsbreven, ytterligare beskriva det öppna förhållningssätt kring normer som flera av förskollärarna berättar om i intervjuerna. Vi är medvetna om att detta kan ha tagits upp med föräldrar på andra sätt, t.ex. vid föräldramöten. Det kan även ha tagits upp i andra brev som vi inte har tagit del av i studien.

7. Slutdiskussion

Vår största utmaning under vår studie har varit att undvika att den ska upplevas som någon form av "test" för att utvärdera de intervjuade förskollärarnas kunskap om heteronormen. Dess syfte har istället varit att undersöka vilken roll och plats heteronormen har i förskolan enligt respondenterna och utifrån analysen av informationsbrev. Det som visat sig mest iögonfallande under studiens gång har varit det ständiga vägandet mellan synliggörande av normen och en önskan att undvika att peka ut det avvikande. Vår forskningsbakgrund visade på denna problematik och hur argumentation kring detta är vanligt förekommande i förskolans värld. I intervjuerna framkom det gång på gång att respondenterna ville undvika att peka ut avvikelser från heteronormen som något konstigt, varför de inte heller ville ta upp det i barngruppen ifall det inte fanns något direkt problem som rörde ämnet. Detta är ett fullt logiskt resonemang, och som Martinsson & Reimers (2014) påpekar finns det ofta en risk för att material på ämnet just fungerar som att det tar upp andra sexualiteter än heterosexualitet som exempel på ovanligheter. Men i metodmaterialet BRYT! (Forum för levande historia och RFSL Ungdom. 2011) poängteras att heterosexualitet är något som ständigt tas upp omedvetet i vardagen just eftersom det är den rådande normen, vilket resulterar i att normen också får ett väldigt mycket större utrymme medan det avvikande fortsätter att osynliggöras. En av respondenternas uttalanden om att vi inte kan arbeta med något som vi inte pratar om, blir mycket talande för den här problematiken. Såsom Lundin (2013) skriver förs normer vidare via just språket, vilket också innefattar vad som utesluts ur det. Med en syn på språket som just socialt konstruerat (Barlebo Wenneberg 2010) blir det också ett verktyg för oss som pedagoger att påverka vilka värden vi vill lyfta fram. Även om man då argumenterar för att inte ta upp sexualiteter för att undvika utpekanden och ett försök att neutralisera arbetet så kommer man ändå inte ifrån att man även genom detta val undviker att konfrontera problemet och därmed fortsätter låta heteronormen råda och ta plats. Om språket ses på som socialt konstruerat blir också vår kunskap om verkligheten socialt konstruerat genom språket (Barlebo Wenneberg 2010), om vi då inte skaffar oss kunskap om vad begreppet heteronormen innebär blir medvetenheten om dess påverkan också bristfällig. Heteronormen som begrepp används enligt respondenterna varken av ledning eller personal på förskolorna i studien. En av förskollärarna i studien visar på en bredare definition av begreppet, men även här uppmärksammas inte begreppet på förskolan i fråga. Trots att heteronormen inte synliggörs på förskolorna så har alla

förskollärarna i studien olika idéer rörande att arbeta med fenomenet och som vi ser det, en medvetenhet och som mål att ha ett öppet förhållningssätt. Vad detta förhållningssätt innebär blir inte helt klart i någon av intervjuerna, med detta i åtanke resonerar vi att en utökad kunskap om begreppet och dess påverkan skulle gagna denna ambition. En stor del av problematiken som framkommer är att heteronormen enbart tycks aktualiseras genom närvaro av föräldrar i samkönade äktenskap. Problemet med detta menar vi att den större bilden av heteronormen som något strukturellt diskriminerande som rör alla förloras. Just att det rör sig om en antagen heterosexualitet berör i högsta grad även barnen då de ur ett genusperspektiv förväntas göra kön på ett specifikt sätt, genom att åtrå det "andra könet" (SOU 2006:75). Genom att problematisera dessa antaganden i relation till barngruppen så kan det bidra till en vidare medvetenhet om hur heteronormen tar sig uttryck och vilka beteenden den uppmuntrar respektive underkänner samt hur vi som pedagoger för dessa normer vidare till barnen (Lenz Taguchi i Lenz Taguchi, Bodén och Ohrlander 2013). Dock bör det också påpekas att även Läroplanen för förskolan lämnar mycket att önska inom detta område. I avsnittet Förskolans värdegrund och normer står det skrivet att:

“Inget barn ska i förskolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning hos någon an-hörig eller funktionsnedsättning eller för annan kränkande behandling.” (Lpfö 98 rev. 10 s. 4)

Här ser vi att även läroplanen utelämnar idén om att barn kan diskrimineras för sin egen sexuella läggning. Dock kan det argumenteras att läroplanens ord om att motverka traditionella könsroller och könsmonster (s.5) också kan inkludera sexuell läggning. Vi vill ändå hävda att formuleringen "sexuell läggning hos någon anhörig" alltför effektivt exkluderar möjligheten att diskriminering för sexuell läggning kan förekomma mot barn för att de mer diffusa formuleringarna om könsroller ska väga upp.

Det mest konkreta heteronormkritiska arbete som framkommit i samtliga intervjuer rör ändringar av barnens skyltar, dessa praktiska förändringar går förstås också att problematisera. Å ena sidan

kan namnskyltar och informationsbrev med de könsneutrala formuleringarna förälder, föräldrar och vårdnadshavare ses som en inkluderande praktik. Dock kan denna önskan om att behandla alla lika också leda till att det enligt normen avvikande osynliggörs ännu mer (SOU 2006:75). I fallet med namnskyltarna kan det med det perspektivet istället vara en idé att skyltarna kan formuleras individuellt så att det ser olika ut. Exempelvis kan det i så fall förkomma såväl skyltar där det står “Mamma: [Namn] Pappa: [Namn]” som “Mamma: [Namn] & Mamma: [Namn]” samt enbart “Pappa: [Namn]” och “Mamma: [Namn]”. På så vis kan fler konstellationer inkluderas utan att för den delen neutraliseras och osynliggörs. Ifall det enbart finns föräldrar inom heteronormen på en förskola så kan detta förstås resultera i att enbart de ursprungliga formuleringarna “Mamma: [Namn] Pappa: [Namn]” blir aktuella, och då är vi tillbaka där vi startade. Detta är uppenbarligen inget helt oproblematiskt men att det reflekteras över på någon nivå på förskolorna kan vi se som något positivt och lovande för en ökad medvetenhet om heteronormens roll och inflytande.

Bristen på normerande uttalanden gällande beteende i de analyserade informationsbreven kan i sig ses som en del av ett diskursskapande; ifall det inte tas upp är det kanske inte heller viktigt. Med synen på språket som ett verktyg att föra vidare normer kan det just därför finnas en poäng i att aktivt tala om normer och värderingar i medier som informationsbrev, just för att synliggöra dem och deras vikt samt föra de “önskvärda” normerna vidare. Det som däremot har fått ta plats i breven är temaarbeten i barngruppen, vilket därför också upplevs få en högre status. Återigen; det som får utrymme är vad som är aktuellt och viktigt. Detta framkommer såväl i breven som i intervjuerna då respondenterna uttrycker att de arbetar kring vad som är aktuellt i barngruppen och detta arbete är ofta temainriktat. Frågan vi nu ställer oss är huruvida man behöver arbeta kring heteronormen som tema för att det ska få ta plats eller ifall man istället behöver lyfta fram andra saker än temaarbete. Problematiken med exempelvis temaarbete kring familjekonstellationer blir enligt en del av respondenterna att man i så fall bara tar upp det som ses som avvikande och okänt för barnen, återigen kommer vi tillbaka till utpekande versus synliggörande. Dock menar vi att en medvetenhet kring risken för utpekanden är en nödvändighet för att just undvika detta, genom att till exempel istället försöka lyfta alla olika levnadssätt eller familjekonstellationer på samma villkor. Självklart blir också det vardagliga

förhållningssättet extremt viktigt då det är där normen oftast obemärkt får styra (SOU, 2006:75, s.159-162). Just av denna anledning menar vi att det absolut viktigaste för oss som förskolepedagoger är att börja arbetet hos oss själva, vilket väl egentligen stämmer för det mesta i vårt arbete. Genom att inte automatiskt anta att alla vi möter är heterosexuella innan det motbevisats, ser vi som den första och kanske största byggstenen i ett arbete bort från heteronormen. Eftersom omfånget på vår studie är så pass litet är våra slutsatser kan inte på något vis allmängiltiga för varken förskolor överlag eller egentligen ens förskolorna i studien. Vi har istället försökt att genom reflektioner utifrån den insamlade datan samt tidigare forskning diskutera möjliga sätt att se på heteronormens roll i förskolan. Heteronormen har en stor roll i hela vårt samhälle, och förskolan är inget undantag. Även om heteronormen inte upplevs som ett aktuellt problem i förskolan så är verksamheten inte avskild från resten av samhället. Heteronormens styre är ett högst aktuellt problem, synligt och osynligt, som vi därför måste adressera, och det hellre förr än senare.

8. Förslag på vidare forskning

Vi anser att det finns ett behov av fortsatt forskning inom ämnet. Trots att vi sett att det finns en medvetenhet bland de förskollärare som intervjuats, så anser vi att det finns mer kunskap att hämta kring begreppet och applicera det i arbetet på förskolan. Då vår studie är mycket begränsad av sitt omfång menar vi att en större undersökning av liknande slag vore till gagn för området. Vårt intresse för ämnet startade under vår b-uppsats där vi intervjuade förskolebarn om deras tankar kring begrepp som rör kärlek och förhållande i relation till heteronormen vilket sen ledde oss in på denna studie där fokuset låg på förskollärare. Vi skulle vilja få in ytterligare en dimension i framtida forskning där även föräldrars syn på kritiskt arbete kring heteronormen framkommer. Det vore ytterst intressant att se hur föräldrar i olika familjekonstellationer upplever att de blir bemötta i förskolan, kanske då jämförelsevis mellan heteropar, ensamstående föräldrar, föräldrar i regnbågsfamiljer, etc.

Litteraturlista:

Ahrne, Göran & Svensson, Peter (red) (2011). *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber.

Barlebo Wenneberg, Søren, 2010. *Socialkonstruktivism - positioner, problem och perspektiv*. Malmö: Liber

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.) (2009). *Textens Mening Och Makt: Metodbok I Samhällsvetenskaplig Textanalys*. Lund: Studentlitteratur

Davies, Bronwyn. (2003). *Hur flickor och pojkar gör kön*. Stockholm: Liber.

Delegationen för jämställdhet i förskolan. (2004:115). *Den könade förskolan: om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete: delbetänkande*, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer

Delegationen för jämställdhet i förskolan. (2006:75). *Jämställdhet i förskolan: om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete: slutbetänkande*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer

Forum för levande historia & RFSU Ungdom (2011). *BRYT! - ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet*. Stockholm: Dixia AB

Lenz Taguchi, Hillevi, Bodén, Linnea & Ohrlander, Kajsa (red.) (2013). *En rosa pedagogik: jämställdhetspedagogiska utmaningar*. 1. uppl. Stockholm: Liber

Lundin, Mattias (2013). Att förhålla sig till heteronormen i förskola och skola: Några homo- och bisexuella lärares sätt att hantera den heteronormativitet de upplever på arbetsplatsen. I: *Forskning om undervisning och lärande*, 2013(11),

Löfdahl, Annica, Hjalmarsson, Maria & Franzén, Karin (red.) (2014). *Förskollärarens metod och vetenskapsteori*. Liber: Stockholm

Martinsson, Lena & Reimers, Eva (red.) (2014). *Skola i normer*.

Malmö: Gleerup.

Patel, Runa & Davidsson, Bo (2013). *Forskningsmetodikens grunder - Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur

Sahlström, Jenny (2006). *En utmaning för heteronormen – lärares kunskapsbehov och ansvar inom områdena sexuell läggning och homofobi*. Stockholm: Under Ytan.

Skolverket (1998 rev. 2010) *Läroplan för förskolan*. Stockholm: Fritzes

Stukát, Staffan (2011). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*, Lund: Studentlitteratur

Elektroniska källor:

Hellman, Anette (2010). *Kan Batman vara rosa?* [Elektronisk resurs]: *förhandlingar om pojkighet och normalitet på en förskola*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2010

Tillgänglig: < <http://hdl.handle.net/2077/22776> > (2014-11-20)

Vetenskapsrådet (2007). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. [Elektronisk resurs] Tillgänglig: <<http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf>> (2014-11-20)

Otryckta källor:

Intervju förskollärare A

Intervju förskollärare B

Intervju förskollärare C

Intervju förskollärare D

11 informationsbrev från de intervjuade förskollärarnas förskolor

Bilagor

Bilaga 1: Mail till Förskolechefer

Hej!

Vi är två studenter från Södertörns förskolläraryr utbildning som heter Lovisa Vestlund och Camilla Björnberg. Vi går vår sista termin och skriver vårt examensarbete som behandlar heteronormens roll i förskolan. Vi skriver med anledning av att vi se ifall det finns en möjlighet att vi besöker en eller flera av förskolorna i ditt förskoleområde för intervjuer till denna studie.

Vår undersöknings syfte är att undersöka hur 6-8 förskolelärare tänker och uttrycker sig kring begreppet heteronormen och arbetet med denna. Vi har tänkt att genomföra undersökningen på 3-4 olika förskolor, och då intervju en eller ett par förskollärare från varje förskola, (beroende på vad som är möjligt för personalen på förskolan ifråga). Intervjuerna beräknas ta ca 30-50 minuter och inga förkunskaper krävs. Den förberedelse som vi önskar är att 4-5 veckobrev/informationsbrev (riktade till föräldrar) tas med till intervjun, alternativt skickas till oss digitalt. Dessa textdokument kommer vi analysera i vår studie.

Deltagandet i undersökningen är helt frivilligt. Personalen har rätt att när som helst avbryta sitt deltagande utan några negativa konsekvenser. Samtalen kommer att spelas in med hjälp av en smartphone, men det är endast vi som undersöker som kommer att ta del av inspelningarna. Resultaten kommer att sammanfattas, och personalen kommer vara anonyma. Inte heller förskolans namn kommer att nämnas. Undersökningen kommer att presenteras i form av en uppsats vid Södertörns högskola och finnas tillgänglig på portalen DiVA efter publicering.

Vi önskar att besöka någon/några av dina förskolor under veckorna 42-43. Vi vore väldigt tacksamma ifall du kan vidarebefordra denna information till förskolelärare i ditt område som kan tänkas vara intresserade av ett deltagande i studien. När vi sedan har fått information angående vilka som kan tänka sig att delta i studien så kontaktar vi dessa för tidsbokning för intervju.

Om något är oklart och du har ytterligare frågor är du välkommen att kontakta oss via följande mail och telefon:

Student: Camilla Björnberg

camilla01.bjornberg@student.sh.se

070- XXX XXXX

Student: Lovisa Vestlund

lovisa01.vestlund@student.sh.se

070- XXX XXXX

Handledare: Soheyla Yazdanpanah

XXX@XXXX.XXX

Ort

Huddinge

Datum

2014.10.21

Bilaga 2: Mail till förskollärare

Hej!

Vi är två studenter från Södertörns förskolläraryt utbildning som heter Lovisa Vestlund och Camilla Björnberg. Vi går vår sista termin och skriver vårt examensarbete som behandlar heteronormens roll i förskolan. Vi skriver med anledning av att vi se ifall det finns en möjlighet att vi besöker dig under v. 43-44 för en intervju till vår studie.

Vår undersöknings syfte är att undersöka hur 6-8 förskolelärare tänker och uttrycker sig kring begreppet heteronormen och arbetet med denna. Vi har tänkt att genomföra undersökningen på 3-4 olika förskolor, och då intervjua en eller ett par förskollärare från varje förskola, (beroende på vad som är möjligt för personalen på förskolan ifråga). Intervjuerna beräknas ta ca 30-45 minuter och inga förkunskaper krävs. Den förberedelse som vi önskar är att 4-5 veckobrev/informationsbrev (riktade till föräldrar) tas med till intervjun, alternativt skickas till oss digitalt. Dessa textdokument kommer vi att analysera i vår studie.

Deltagandet i undersökningen är helt frivilligt. Ni har som deltagare rätt att när som helst avbryta ert deltagande utan några negativa konsekvenser. Samtalen kommer att spelas in med hjälp av en smartphone, men det är endast vi som undersöker som kommer att ta del av inspelningarna. Resultaten kommer att sammanfattas, och alla deltagande kommer vara anonyma. Inte heller förskolans namn kommer att nämnas. Undersökningen kommer att presenteras i form av en uppsats vid Södertörns högskola och finnas tillgänglig på portalen DiVA efter publicering.

Om något är oklart och du har ytterligare frågor är du välkommen att kontakta oss och vår handledare via följande mail och telefon:

Student: Camilla Björnberg

camilla01.bjornberg@student.sh.se

070- XXX XXXX

Student: Lovisa Vestlund

lovisa01.vestlund@student.sh.se

070- XXX XXXX

Handledare: Soheyla Yazdanpanah

XXX@XXXX.XXX

Ort:

Huddinge

Datum: 2014 10 16

Bilaga 3: Intervjufrågor

1. **Namn:**

2. **Hur länge har du varit verksam som förskollärare?**
 - Hur länge har du arbetat på denna förskola?

3. **I vilken ålder är barnen som du arbetar med nu?**
 - Har du tidigare arbetat med barn i andra åldrar?

4. **Har du någon erfarenhet av barn med föräldrar utanför heteronormen?**
 - Om Ja, påverkade det ditt/avdelningens/förskolans arbetssätt? I så fall hur?

5. **Hur känner du inför att arbeta med frågor som rör heteronormen i förskolan?**
 - Upplever du några svårigheter kring att arbeta mot normen?
 - Uppmärksammas och uppmuntras ni av ledningen att arbeta mot heteronormen?
Diskuteras normen t.ex. på möten?

6. **Tycker du att det finns något behov av att arbeta kring heteronormen i förskolan?**
 - Varför? Varför inte?
 - Om Ja på underfråga till fråga 3, Upplever du att det är en fråga att arbeta med i alla förskolans åldersgrupper?

7. **Vad innebär heteronormen för dig?**
 - Vad innebär heteronormen för dig i ditt arbete?
 - Arbetar Du/ni för att motverka heteronormen i förskolan? Förklara i så fall hur.